

DEVLET YÖNETİMİ

HÜKÜMDARIN GÖREVLERİ

- Ordunun başında bulunmak ve barışı sağlamak.
- Ülkede adaleti ve asayişini sağlamak.
- Kurultaya başkanlık etmek.
- Töre hükümlerini uygulayarak ülkede dirliği ve birliği sağlamak.
- Elçi göndermek ve kabul etmek.
- Aç halkını doyurmak ve giydirmek.
- Halkın refah seviyesini yükseltmek.

HÜKÜMDAR OLMA DURUMU (VERASET SİSTEMİ)

- Hükümdar Töreye göre **Kurultay'da** seçilmiş ve bu seçimlere halk da katılmıştır.
- Kurultayda Başhatun'un büyük oğlu hükümdar olurken küçük **tiginler** ise **şad** (komutan) olarak görev alırdı.

DİKKAT: Yukarıda verilen bilgilere rağmen Türklerde **düzenli bir veraset sistemi yoktur.**

Hükümdar olabilmenin tek şartı **Kut** taşımaktır. Kut, tanrı tarafından verildiğine inanılan yönetim yetkisidir. Kut'un Hanedan üyelerinin kanında olduğuna inanılır.

Bu durum:

1. Egemenliğin kaynağının **ilahi olmasına**, dolayısıyla halkın hükümdara bağlılığının artmasına,

DİKKAT: Egemenliğin kaynağı ilahi olsa da Türk devletleri Teokratik devletler değildir.

2. Ülkenin hanedan üyelerinin ortak malı sayılmasına ve **federatif yönetim** anlayışına,
3. **Taht kavgalarına** ve Türk devletlerinin zayıflamasına ya da yıkılmasına

sebeptir.

GÖK TANRI'NIN HÜKÜMDARI DONATTIĞI YETKİLER

- Ülkeyi yönetme yetkisinin hükümdarlara **Gök Tanrı** tarafından verildiğine inanılmaktaydı.
- Bu güce kut denir ve kut kan yolu ile hanedanın tüm üyelerine geçmiştir.
- Hükümdarların güçleri tanrı başına dayandığı için bu iktidar tipine "**Karizmatik İktidar**" denilmiştir.
- Türklerde **iktidar hem ilahi hem de kanuni temellere** dayanmıştır.
- Tanrının başlattığı güç ve yetenekler Orhun kitabelerinde **kut, ülüg, küç** olarak ifade edilmiştir.

KUT; Gök tanrının hükümdara ve sülalesine devleti yönetim yetkisi vermesine denir.

KÜÇ (GÜÇ); Gök tanrının hükümdar ve sülalesine verdiği askeri güce denir.

ÜLÜŞ (PAY); Gök tanrının hükümdar ve ailesine verdiği ekonomik güçtür.

- Türk kağanları yeryüzünün hükümdarı sayılmışlar tanrının varlığı ile dünya'nın bütün ülkelerini idare edebilme gücünü kendilerinde bulmuşlardır.

NOT: Bu anlayış **Türk Cihan Hâkimiyeti (KIZILELMA)** mefkûresini doğurmuştur.

- Tahta geçen hakanların ilk işi töreyi tespit etmek olmuştur.

HATUN (KATUN)'UN GÖREV VE YETKİLERİ

- Hükümdarın eşidir.
- Hükümdarların olmadığı zamanlarda elçi kabul edebilir.
- Kurultay da yer alır ve oy kullanabilir.
- Hakanın yanında savaşa katılabilir.
- Kendi saray, buyruk ve askerleri vardır.

- Kağanın ölmesi durumunda tahta geçecek tigin küçük ise hatun oğlu adına devlet yönetebilmiştir.

HÜKÜMDARIN SEMBOL VE UNVANLARI

SEMBOL	UNVAN
Otağ (çadır)	Han
Örgin (taht)	Hakan
Nevbet (davul)	Yabgu
Tuğ (sancak)	Kağan
Kemer (kur)	İlteber
Berge (kamçı)	İlteriş
Ordu	İdikut
Ziyafet (toy)	İlber
Kılıç	İlig
Örgin (taht)	Erkin
Yay	Tanhu
Kotuz (soguç)	Şanyü
Kama (bıçak)	Ay Tengri
Ordu (çadırkent)	Külerkin
Yarlıg (kağan emiri)	İlkağan

DİKKAT 1: Orta Asya Türk hükümdarları **Sultan, Padişah, Şah gibi unvanları kullanmamıştır.** Bu unvanlar **İslamiyet**'in kabulünden sonra hayatımıza girmiştir.

DİKKAT 2: Orta Asya Türklerinde **Hutbe okutmak ve Para bastırmak** hâkimiyet sembolleri içerisinde yoktur. Bu semboller **Türk-İslam Devletleri**'nde Bağımsızlık sembolü olacaktır.

İKİLİ TEŞKİLAT

- İlk defa Asya Hunları uygulamıştır. (Metehan)
- İkili teşkilatta batıdaki yöneticinin iç işlerinde serbest dış işlerinde doğuya bağlı yaşaması **federatif yapının** kanıtıdır.

BATI

- Hükümdarın kardeşi yönetir. (**Yabgu**)
- Yabgu iç işlerinde serbesttir, dış işlerinde ise doğudaki hakana bağlıdır.

DOĞU

- Kağan yönetir.
- Merkez kabul edilir.
- Güneşin doğduğu yön kutsal kabul edildiği için doğu merkezdir.

KURULTAY (TOY-KENGES)

- Günümüz bakanlar kuruludur.
- Katılan bütün üyelere **Toygun** adı verilirken kurultayda oturma sırasını belirleyen törelere ise **orun** adı verilir.
- Toylarda devlet meseleleri görüşülmüştür.
- Her boyun kendisine ait küçük kurultay denilen bir meclisi vardır.
- Kurultaya kağan başkanlık yapar kağanın olmadığı zamanlarda ise hatun veya aygucu toplamıştır.
- Genellikle yaylak-kışlak yaşamına göre toplanan kurultay olağan üstü durumlarda da toplanır.
- Kurultayın kanun yapma, hakan seçme hakını, denetleme, hakanın yetkisini kısıtlama ve hakanı görevden alma yetkisi bulunur.
- Dini konular dâhil her konu kurultayda görüşülür.
- Hakan töreye uymazsa görevinden alınır ve yeni bir hakan seçilebilir.

DEVLET-BOY

- **HAZARLAR** İhtiyarlar Meclisi
- **TUNA BULGARLARI** Millet meclisi
- **AVRUPA HUNLARI** Seçkinler Meclisi
- **TABGAÇLAR** Nazırlar Meclisi
- **PEÇENEKLER** Komenton Meclisi
- **OĞUZLAR** Tirnek

KURULTAY ÜYELERİ

- Kağan (başkan)
- Hatun
- Bağlı kavimlerin yöneticileri
- Boy beyleri
- Şad
- Subaşı
- Buyruk
- Yabgu
- Aygucı
- Tarkan
- Ağılığ
- Tigin

DEVLET GÖREVLİLERİ

- **AYGUCI**; vezir
- **İÇ BUYRUK**; saray idarecisi
- **APA**; sivil yönetici
- **TOYGUN**; kurultay üyesi
- **İLTEBER**; yüksek idareci
- **AĞILIK**; hazine sorumlusu
- **BUYRUK**; devlet bakanı
- **TİGİN**; hükümdarın oğlu
- **TUTUK**; askeri vali
- **AYUKİ**; hükümet
- **TUDUN**; vergi memuru,
- **EMÇİ (OTACI)**; doktor
- **ATAMAN (İNAL,İNANÇ)**; tigin hocası
- **ŞAD**; hanedan üyesi komutan
- **BİTİKÇİ**; katip

MECLİSLERİ

- **TAMGACI**; mühürdar
- **KÜLERKİN**; oğuzlarda hükümdar
- **YALVAÇ**; elçi
- **TİLMAÇ**; tercüman
- **TAYANÇ**; danışman

TÜRKLERDE SOSYAL HAYAT**DEVLET**; İL**MİLLET**; BUDUN(BODUN)**BOY**; BOY(BOD)**SÜLALE**; URUG**AİLE**; OĞUŞ

- Genellikle aile yapılarında kalabalık gruplar oluşmazdı ve **çekirdek aile tipi** mevcuttu.
- Türklerde **tek eş ile evlilik** (monogami) ve başka kabileden evlilik (exogami) geçerli olmuştur.
- Türklerde obanın devamlılığını sağlamak için kalıcı miras küçük erkek çocuğa bırakılırdı. (Baba ocağını tüttürmek)
- Türk toplumunda kadınlar erkeklerle eşit haklara sahip olmuşlardır.

Türk toplumunda sosyal sınıf farklılıklarının oluşmamasında ve eşitçi bir anlayış görülmesinde

1. Konar-göçer yaşantıdan dolayı tarımın yoğun değil, tarımda çalışacak iş gücü ihtiyacı da yok dolayısıyla **kölecilik yok**.
2. Ülke toprakları devletin malı sayıldığı için toprak üzerinde özel mülkiyet kavramının gelişmemesi, **toprağa sahip ayrıcalıklı bir sınıfın doğmasını engellemiştir**. (Avrupa'da feodalite örneğinde olduğu gibi)

DİKKAT: Özel mülkiyet anlayışı vardır. Sadece toprak üzerinde fazla gelişmemiştir.

3. Töre düzeninin toplumda ayrıma izin vermemesi etkilidir.

- İnsanlar dini ve mali özgürlüğe de sahip olmuşlardır. Bireyler vergi vermek, askerlik yapmak, devlete bağlı kalmak ile yükümlü olmuştur.
- **Atlı göçebe (konargöçer)** hayat tarzı benimsenmiştir.
- Yerleşik yaşama en yaygın biçimde Uygurlar zamanında geçilmiştir.
- Türklerde sosyal yaşamın gelişmesine katkı sağlayan gökbörü (oğlak), beyge, cirit, kızbörü, çöğen (çevgen), tepük (ayak topu), kures (güreş), seğırtme (koşu), cundi (binicilik) gibi oyunlar yer almıştır.

TOPLUMSAL HİYERAŞİ

İL-EL	Devlet ve Barış	Siyasi niteliğe sahip
BUDUN	Boylar Birliği- Millet	Siyasi niteliğe sahip
BOD	BOY	Siyasi niteliğe sahip
URUG	Sülale- Aileler Birliği	
OĞUŞ	Aile	

- Türk toplumunun örgütlenişinde temel yapı Boy teşkilatıdır. **Çünkü Türkler boylar halinde yaşamıştır.**

Boylar halinde yaşamalarının nedeni:

- Konar-göçer hayat tarzına en uygun yaşantının boy yaşantısı olmasıdır.

Boylar halinde yaşamalarının sonuçları:

1. Devlet yıkılsa bile boylar varlığını korur. Bu sayede yıkılan her Türk devletinin arkasından yenisi kurulabilmiştir. Böylece

Türkler tarih sahnesinden hiç silinmemiştir.

2. Boylar yarı bağımsız bir karaktere sahiptir. Bu özellik Türk devletlerinin **federatif** bir yapıda olmasının sebeplerinden biridir. Ayrıca bu durum genellikle iç karışıklıklara ve **Türk devletlerinin zayıflamasına** neden olabilmektedir.

TÜRK TOPLUM HAYATINDA BAZI KAVRAMLAR

- **Kang;** bab
- **Ög;** anne
- **Kımız;** içecek
- **Toy;** şölen
- **Kün;** halk
- **Yeniküm;** nevrüz bayramı
- **Ordu;** başkent
- **Oba;** çadır yaşamı
- **Yurt;** vatan
- **Börk;** başlık
- **Tamga;** damga
- **Ok;** bir siyasi birliğe katılan boy
- **Ülüş;** pay

TÜRKLERDE HUKUK

- Yazısız hukuk kurallarına **TÖRE** denir.

Törenin oluşmasında;

1. Kut anlayışı
  2. Hakanlar tarafından konulan yasalar
  3. Kurultayda alınan kararlar etkili olmuştur.
- Törelere hakanın isteği ve kurultayın kararı ile değişir.
  - **Değişmez dört hükmü vardır bunlar;**
1. Könilik (adalet)
  2. Tüzlük (eşitlik)
  3. Uzluk (iyilik)
  4. İnsanlık

- Herkesin, hakanlar da dâhil töreye uyma zorunluluğu vardır.
- Başkanlığını kağan'ın yaptığı yüksek mahkemelere **yargu** adı verilir.
- Siyasi davaların görüldüğü bu mahkemeler üst mahkeme özelliğine de sahip olmuştur.
- Olağan suçlarla ilgili davalara bakan kişilere **yargan** adı verilmiştir.
- **Töreyi ilk yazılı hale getiren Uygurlardır.**
- Uygurlar döneminde mal edinme, satış sözleşmesi, vakıfname, gibi hukuki işlemler başlamıştır.
- Eski Türk medeni hukukunda çocukların velayeti babaya aittir.

Törenin kaynakları arasında;

1. Hakan
  2. Kurultay
  3. Halk
  4. Beyler yer almıştır.
- Göçe yaşam tarzını benimsedikleri için **hapis cezaları on günü geçmez.**
  - **İdam cezası** da yer alır idamlık ağır suçlar ise şunlardır:
    1. Vatana ihanet
    2. Askerden kaçma
    3. İsyan
    4. Adam öldürme
    5. Barışta kılıç çekme
    6. Hırsızlık

ORDU YAPISI

- İlk Türk devletlerinde **Ordu-Millet anlayışı** yer almıştır.

ORDU-MİLLET: Türklerde askerlik özel bir meslek değildir. Savaş zamanı eli silah tutan herkes savaşı. (Her Türk asker doğar.)

- **Mete Han** Döneminde ilk kez düzenli ordu kurulmuş; Mete Hanın tahta geçtiği tarih ve ordunun kuruluşu olan **MÖ 209** yılı Kara

Kuvvetleri Komutanlığının da temeli sayılmıştır. Mete Han'ın kurduğu bu ordu **ONLU SİSTEM'e** göre örgütlenmiştir.

- Ordu; merkez sağ ve sol olmak üzere üçlü sisteme sahip olmuştur.
- Türk orduları genellikle **atlı askerlerden** oluşurken yaya birlikler de vardır.

TÜRKLERİN SAVAŞ TAKTİKLERİ

- Turan, (Kurt kapanı, Sahte ricat),
- Pusu taktikleri
- Keşif seferleri
- Yıpratma saldırıları

en önemlileri olmak üzere 200'ün üzerinde savaş taktiği kullanılmıştır.

BU ORDUDA;

- **Onluk sistem** (Ordu, onluk, yüzlük, binlik ve on binlik birimlere ayrılır. En büyük birlik olan **tümen** 10 bin askerden oluşur.)
- Süvari kıyafetleri
- Isıklı oklar
- Keskin kılıçlar
- Çift kavisli yaylar kullanılmıştır.

TÜRK ASKERİ TEŞKİLATI İLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

- **Yelme;** İslamiyet öncesinde düşmanın durumunun öğrenilmesi amacıyla gönderilen keşif birliğine denilir.
- **Bug;** komutan
- **Sü;** asker
- **Tümen;** on bin kişilik ordu birimi
- **Böri;** asker
- **Tarkan;** komutan
- **Yarık;** zırh
- **Yelme;** öncü birlik
- **Tolga;** asker başlığı

TÜRKLERİN ASKERİ ALANDA DÜNYAYA ETKİLERİ

- Türkler dünyayı en çok askeri alanda etkilemiştir.
- Roma ordusunda **onlu sistem** uygulanmaya başlanmıştır.
- Batıda **ceket ve pantolon** giyilmeye başlanmıştır.
- **Üzengi** kullanımı yaygınlaşmıştır.
- Bizans ordusunda **turan taktiği** uygulanmaya başlanmıştır.
- Çinliler ve Avrupalı kavimler **et konserve** yapmayı öğrenmiştir.

TÜRKLERDE BİLİM VE EĞİTİM

- Eski Türklerde **Kengeş** adı verilen meclisler vardır ve bu meclisler kengeşçi veya tayanç adı verilen bilirkişilerin olduğu bu kurullar **danışmanlık** görevi de üstlenmiştir.
- Astronomi ve sayı bilgisi sayesinde **on iki hayvanlı takvimi** yapmışlar ve bu takvimde her yıla bir hayvan ismi vermişlerdir.
- Ay ve güneş'in hareketlerini izleyerek Merkür ile Venüs gezegenlerinin saptamışlar ve bunlarla yön tayin etmişlerdir.
- Uygurlarda çiçek hastalığına karşı çalışmalar yapılmış; **akupunktur** tedavisi uygulanmış ve **otacı** adı verilen hekimler sayesinde eczacılık gelişmiştir.
- Türklerde öğretmenlere **Bahşi** adı verilirken eğitim aileden başlamıştır.
- Türklerde **yaygın eğitim** ilk kez Asya Hunlarında başlamıştır.
- Uygurlar **ilk örgün eğitim** kurumlarını oluşturmuşlardır.
- Uygurlar, Çin den öğrendikleri kâğıt ve matbaa sayesinde kitap yazmışlar ve Türk tarihinin ilk kütüphanesini kurmuşlardır.

TÜRKLERDE SANAT

- Eski Türk topluluklarında sanatsal faaliyetleri geçim kaynakları ve yaşam tarzları şekillendirmiştir.
- Göçebe yaşamın etkisiyle kalıcı sanat eseri yoktur. Fakat Uygurlar ile birlikte yerleşik yaşama geçilmesi ile kalıcı sanat eserleri ilk kez ortaya çıkmıştır.
- İskitlerden itibaren **hayvan üslubu** kullanılmaya başlanmıştır.

HAYVAN ÜSLUBU: gündelik hayatta kullandıkları eşyaların üzerine hayvan motifleri işlenmesidir.

- Hayvan figürleri dışında çiçek ve bitki motifleri de sıklıkla kullanılmıştır.

DOKUMACILIK

- Hayvancılıktan geçimini sağlayan Türklerde yün, kıl gibi hayvansal malzemelerin bulunması dokumacılığın gelişmesinde oldukça etkili olmuştur.
- Yün, keçe, çadır ve kıyafet yapımında kullanılmıştır.
- Yaşam tarzına bağlı olarak çadır sanatı gelişmiştir.
- **Dünyanın ilk halısı** olan Pazırık Kurganı'nda bulunan **Pazırık Halısı** Hunlardan günümüze kalan en önemli eserdir.

RESİM

- Uygurlar ile birlikte resim sanatı gelişmiş; **(fresko)** yapıların duvarlarına işlenmiştir.
- Kitaplarını süslemek için **Minyatür** sanatını kullanmışlardır.
- İlk minyatür örnekleri Uygurlarda görülmüştür.
- Türklerde ressamalara **Bedizci** adı verilmiştir.

MADENCİLİK

- Altın, gümüş, demir ve bronz gibi madenler Türk maden sanatının ilk örnekleridir.
- Eski Türklerde **demircilik milli sanat** olarak kabul edilmiştir.
- **Esik Kurganı'nda** bulunan **Altın Elbiseli Adam Zırhı** önemli Türk maden işlemeciliği ürünüdür.

MÜZİK

- **Kopuz**; milli çalgı
- **Kithora**; Türk kanunu
- **Çevgan**; müzik aleti
- **Küg**; melodi
- **Kög**; müzik
- **Ir**; beste

Türklerin milli çalgısı olan kopuz dışında pili, kithora da önemli Türk sazlarındandır.

ÇİNİ

- İlk örneklerine Uygurlarda rastlanmıştır.

MİMARİ

- Köktürkler anıt mezarlar yapmış Uygurların yerleşik yaşama geçmesi ile anıt mezarlar Kubbeli hale gelmiştir.
- Uygurlar **Stupa** adı verilen tapınaklar yapmışlar bu tapınaklarda kubbe ile duvar arasındaki geçişi sağlamak için üçgenler kullanmışlardır. Bu tarz daha sonraki dönemlerde **Türk üçgeni** olarak adlandırılmıştır.
- Uygurlar tapınak duvarlarını yoğun bir fresko tekniği ile yapmış ve dini anlamı olan resimlerle bezendiği için bezeklik adını almıştır.

HEYKEL

- **Bengütaş**; Abide
- **Bitigtaş**; Kitabe
- **Bark**; Ata kabri

- Heykel sanatının ilk örnekleri İskitlerde başlayan balbal taşları olmuştur.
- Heykel sanatı Köktürklerle önemli bir ilerleme kaydederken Uygurlar dönemine geldiğinde en yüksek seviyesine ulaşmıştır.
- **Kültigin Başı Heykeli** Köktürklerden kalan önemli bir eser olmuştur.
- **Diz çökmüş adam ve at başı heykeli** Uygurlardan günümüze kalmış önemli eserlerdir.

İNANÇ SİSTEMİ

- Orta Asya Türkleri arasında en yaygın din **GÖKTANRI** dinidir.
- Bunun yanında Gök tanrı dininin içine yerleşmiş bazı inanış biçimleri de vardır. **Bunlar: Totem inancı, Doğalar kültürü, Şamanizm, Atalar kültürü**
- Ayrıca tarih boyunca din değiştirerek; Manihaizm, İslamiyet, Musevilik, Hıristiyanlık ve Budizm dinlerine inanan Türk toplulukları da olmuştur.
- İlk Türk topluluklarında **yuğ** adı verilen **cenaze törenleri** düzenlenmiştir.
- **Kurgan** adı verilen mezarların başına kişinin öldürdüğü düşman sayısı kadar **balbal** adı verilen taşlar dikilmiştir.
- Türkler ikinci bir yaşama inanmış (**ahret inancı**) bunun için ölülerini mezarlarına eşyaları ile birlikte gömmüşlerdir. Ayrıca **Balballar** da ahret inancının varlığını kanıtlar.
- Cennet ve cehenneme inanmışlardır.

DİN VE İNANIŞLA İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

- **Uçmağ**; Cennet
- **Tamu**; Cehennem
- **Yuğ**; Cenaze töreni
- **Yuğ Aşı**; Cenaze yemeği
- **Kurgan**; Mezar

- **Balbal;** Mezar taşı
- **Şaman, Kam;** Din adamı
- **Burkan;** Put
- **Stupa;** Tapınak
- **Ülgen;** Gök tanrı

TÜRKLERDE EKONOMİ

- Parayı ilk bastıran ve ilk defa ticarete kullanan devlet, **Köktürkler** olmuştur.
- Kendi adına para bastıran ilk lider Türgiş hükümdarı **Baga Tarkan'dır**.
- Türklerde vergiye önem verilmiş; Köktürklerde **Tudunlar** hakan adına vergi toplamışlardır.
- **İpek ve kürk yolları** önemli bir ticaret ağı olmuştur.

EKONOMİ İLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

- **ÇAV;** Kâğıt para
- **KUANPO;** Bez para
- **YARMAK;** Madeni para
- **BÖZ;** Mühürlenmiş kumaş
- **TARHAN;** Zanaatkâr
- **TARIGÇİ;** Çiftçi

TÜRKLERDE DİL YAZI VE EDEBİYAT

SAV; Atasözü anlamına gelir.

SAGU; Yuğ adı verilen cenaze törenlerinde yakılan ağıtlardır. Ölen kişinin önemini ve yaptıklarını anlatan şiirlerdir.

KOŞUK; Şölenlerde sazlar ile söylenen şiirlerdir. Aşk doğa, iyilik konularını ele alır.

DESTAN; Olağan üstü olaylar, doğaüstü kahramanlar ile dolu eserlerdir. Türklerin adet, yaşam tarzı, töre, inanış gibi alanları ile ilgili bilgi edinilebilir.

TÜRK DESTANLARI

- **Göç, Türeyiş;** Uygurlar
- **Yaradılış;** Yakutlar
- **Şu, Alp Er Tunga;** İskitler
- **Oğuz Kağan;** Asya Hunları
- **Ergenekon, Bozkurt;** Köktürkler
- **Manas;** Kırgızlar
- **Şan Kızı;** Bulgarlar

YAZILI EDEBİYAT

- Orhun abideleri 8. Yüzyıl (ilk yazılı kaynak)
- Bugut Yazıtı
- Karabalasagun Yazıtı
- Moyen Çur Kitabesi
- Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi
- Altın Yaruk
- Sekiz Yükmeç
- Yenisey Yazıtları 6. Yüzyıl

NOT: Yenisey yazıtları daha eski olmasına rağmen kaynak özelliği taşıyacak bilgi vermez. Bu yüzden Türk tarihinin ve edebiyatının ilk yazılı kaynakları Orhun Abideleridir.

TÜRKLERİN TARİH BOYUNCA KULLANDIKLARI ALFABELER

ORHUN ALFABESİ; İlk milli alfabemizdir. 38 harften oluşur. Sağdan sola yazılır. Runik özelliktedir

UYGUR ALFABESİ; İkinci milli alfabemizdir. 14 harften oluşur. Soğd alfabesi temel alınarak hazırlanmıştır.

SOĞD ALFABESİ; Uygurlarda ticarete bağlı etkileşimle kullanıldı.

İBRANİ ALFABESİ; Hazar Türkleri kullandılar.

KİRİL ALFABESİ; Ruslarla etkileşimde olan Türkler kullandılar.

ARAP ALFABESİ; İslam'a geçişle kullanımı başladı.

LATİN ALFABESİ; Günümüzde kullanımı devam etmektedir.